MOMENTE DIN EVOLUTIA LINGVISTICII BELGIENE DE LIMBĂ FRANCEZĂ

Cosmin CĂPRIOARĂ
Universitatea „Ovidius” din Constanţa,
ct.caprioara@yahoo.fr

Abstract: This study proposes a review of the main representatives of the nineteenth and first decades of the twentieth century of linguistics in the French language of Belgium, in a perspective that is both synchronic and diachronic. Their contributions are important in fundamental linguistic research, in general, and significant in different branches of language science, in particular. The areas of Walloon dialectology and Romance languages will be highlighted, but also lexicography and grammar.

Keywords: Romanian Belgium, Walloon, diachronic linguistics, Romance linguistics, dialectology, grammar.

Belgia reprezintă, prin bogăţia şi diversitatea valorilor sale de cultură şi civilizaţie, una dintre vocile-cheie ale concertului european. Nu întâmplător capitala sa este, totodată, capitala Uniunii Europene. Cu o organizare federală, în care s-au armonizat sensibilităţile şi năzuinţele de multe ori diferite ale celor trei comunităţi definitorii: valonă, flamandă şi germană, naţiunea belgiană a dat culturii şi ştiinţei universale personalităţi de seamă, precum Gerardus Mercator în geografie, Jan van Eyck şi Réne Magritte în artă, Georges Lemaître în fizică. Culturii universale Belgia i-a dăruit însă şi banda desenată, opera lui Georges Simenon, dansul lui Maurice Bejart sau muzica lui Jaques Brel.

Lingvistica este bine reprezentată în spaţiul belgian, atât în sudul de expresie franceză, cât şi în nordul flamand. Ne propunem să descriem în această lucrare câteva din cele mai importante contribuţii ale lingviştilor belgieni de limbă franceză în domeniile lexicografiei, dialectologiei, lingvisticii sau, mai bine zis, filologiei romanice în secolul al XIX-lea şi în prima parte a secolului al XX-lea. Poziţia acestora a fost oarecum ingrată, situată între modelul cultural şi civilizaţional din Franţa, atât de apropiat genetic şi geografic, şi dorinţa de a promova o anumită distanţare de acesta şi o afirmare a specificului local, fie şi numai în plan lingvistic.

Este bine cunoscut că Belgia a devenit independentă în 1831, după ce făcuse parte din Ţările de Jos, aflate sub dominaţie spaniolă şi austriacă, fusese încorporată, la 1 octombrie1795, în Republica Franceză, iar din 1815, constituise o parte a Regatului Unit al Ţărilor de Jos, alături de Olanda şi Luxemburg. Regiunea valonă (*la Belgique romane*), în care sunt reunite teritoriile de limbă franceză, cunoaşte, în secolul al XIX-lea, o intensă revoluţie industrială, datorită rezervelor importante de minereu de fier şi cărbune, devenind al doilea producător de oţel, după Anglia.

În cadrul mai larg al culturii franceze, încă din secolul al XVIII-lea încep să apară în spaţiul valon preocupări privitoare la specificul variantelor

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

diatopice locale şi la raportul dintre acestea şi limba franceză, care, după cum se ştie, se afla, de aproape o sută de ani, sub supraveghere academică. Este vorba de o mişcare cuprinzătoare care viza, de fapt, căutarea unei identităţi proprii, observabilă în primul rând la nivelul limbii şi al tradiţiilor.

Astfel, printre primii, preotul M. R. H. J. Cambresier este autorul unei opere lexicografice intitulate *Dictionnaire wallon-françois ou recueil de mots et de proverbes françois extraits des meilleurs dictionnaires*, apărut în 1787 la Liège şi denumit în dialect *Li motî Cambresier* („Dicţionarul Cambresier"). Interesant este că, neexistând o normă literară diferită de cea franceză şi nici o normă lingvistică unitară, în dicţionar sunt date, pe coloane paralele, formele corespondente din varietăţile dominante mai cunoscute autorului: cea din Limbourg şi cea din Liège, care, în acea vreme, făceau parte din Principatul Episcopal Liège.

Secolul al XIX-lea, care face din Belgia nu numai un stat independent, dezvoltat industrial, ci şi o putere colonială, este cel în care se afirmă, din ce în ce mai mult, cercetările de lingvistică romanică şi cele dialectale *avant la léttre*. Astfel, cu referire la cele din urmă, trebuie spus că acestea sunt destul de numeroase pe tot parcursul secolului. Pentru a avea o imagine exactă, merită consultată lista cronologică a cărţilor şi articolelor despre dialectul valon apărute între 1811 şi 1887, publicată de Joseph Défrécheux în *Revue des Patois Gallo-romans* (I/1887, p. 153-156), sub titlul „Dialectologie wallone".

În 1806, în plină epocă napoleoniană, Antoine-Fidele Poyart, vechi profesor de retorică şi poetică şi militant pentru puritatea limbii, publică, alături de Jean Tarte, culegerea *Flandricismes, wallonismes et expressions impropres dans la langue française*, reluată deja în 1811 într-o a doua ediţie, în prefaţa căreia editorii amintesc de „patois grossiers" care se vorbesc în Belgia valonă şi care merită înlocuite, în opinia lor, mai ales în contextul integrării în imperiu. Este o lucrare valoroasă chiar din punct de vedere dialectal, pentru că unele construcţii „damnate" sunt, de fapt, construcţii dialectale.

Charles Marie Joseph Grandgagnage, fiul poetului şi magistratului Joseph Grandgagnage[1], este, în 1856, unul din fondatorii prestigioasei *Societé liégeoise de Littérature wallonne*, care va avea un rol definitoriu în promovarea limbii, tradiţiilor şi culturii locale. Opera sa lingvistică cuprinde un *Dictionnaire étymologique de la langue wallonne*, apărut în 1845, cărora li se alătură la interval de câţiva ani *Mémoire sur les anciens noms de lieux dans la Belgique orientale*, în 1854, *De l'origine des Wallons*, din acelaşi an, şi *Vocabulaire des noms wallons d'animaux, de plantes et de minéraux*, din 1857. Practic, prin aceste lucrări, el dă un imbold hotărâtor înfiinţării unei direcţii ştiinţifice în cercetarea dialectală din Belgia, chiar înainte ca G. I. Ascoli să pună bazele noii discipline lingvistice în 1873, prin ale sale *Saggi ladini*.

[1] Cel care a creat, se pare, în 1844, toponimul *Wallonnie* (sic!).

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

A doua jumătate a secolului al XIX-lea este strâns legată de afirmarea unei adevărate şcoli filologice locale. Maurice Wilmotte, una din marile personalităţii ale lingvisticii diacronice belgiene, se naşte în 1861 şi este interesat de mic de învăţarea limbilor străine şi de studiul literaturii. Ajuns la Paris cu o bursă, urmează cursurile lui Arsène Darmesteter, Paul Meyer şi Gaston Paris, formându-se, astfel, în domeniul de puţină vreme apărutei discipline a filologiei romanice. Îşi completează studiile în Germania, cu Wendelin Fœrster, Alfred Tobler şi Hermann Suchier, iar, ca urmare, publică un raport, intitulat *L'enseignement de la philologie romane à Paris et en Allemagne (1883-1885)*. Ca profesor de franceză la École normale des humanités de pe lângă Universitatea din Liège, urmând sfaturile lui Gaston Paris, M. Wilmotte se orientează mai întâi spre studiul graiurilor şi dialectelor romanice din Belgia, publicând în *Romania* trei eseuri de dialectologie valonă. De aici, vin preocuparea de a descrie limba operelor, mai vechi sau mai noi, din Belgia romană, ca şi aplecarea spre folclor, mai ales spre cântecul popular cu rădăcini medievale. De altfel, Wilmotte este recunoscut mai ales ca un specialist în Evul Mediu francez, mai ales în ceea ce priveşte *la chanson de geste* şi romanul. *Le Français a la tête épique* (1917), *L'épopée française. Origine et élaboration* (1942), respectiv *L'évolution du roman en France aux environs de 1150* (1903) şi *Les origines du roman en France* (1941) reprezintă operele sale fundamentale, iar cronologia primelor romane medievale stabilită de el rămâne, până astăzi, de necontestat.

Fraţii Auguste şi Georges Doutrepont se nasc în 1865, respectiv 1868, la Herve. Amândoi studiază ştiinţele umaniste la deja amintita École normale des humanités din Liège, unde preda M. Wilmotte şi unde va fi numit profesor, la rândul său, în 1888, după ce se afirmase cu un studiu din domeniul foneticii romanice. Următorii ani sunt dedicaţi formării sale în străinătate, unde este elev al lui Pio Rajna şi al lui Matteo Bartoli la Florenţa, iar la Paris, al lui Gaston Paris şi Jules Gilliéron, dar frecventează şi cursurile lui Hermann Suchier la Universitatea din Halle-sur-Saale. Aproximativ în aceeaşi perioadă, colaborează la redactarea marelui dicţionar al lui Fr. Godefroy al francezei vechi dintre secolele al IX-lea şi al XV-lea (apărut în 8 volume între 1880 şi 1895) şi realizează un studiu despre colindul valon (*Les noëls wallons*, Liège, 1909), după ce publicase în *Revue des patois gallo-romans,* condusă de abatele Rousselot şi de J. Gilliéron, mai multe din aceste colinde. Foarte importantă, asigurându-i, din 1891, numirea ca profesor la Universitatea din Liège, este ediţia critică a uneia din numeroasele variante medievale ale *Ars amandi* a lui Ovidiu, şi anume *La Clef d'amour*, realizată la îndemnul lui Suchier şi sub ochiul atent al lui Gaston Paris, care îi pusese la dispoziţie chiar şi un manuscris inedit. După Primul Război Mondial, devine reprezentantul Belgiei în cadrul *Société internationale de dialectologie romane*, iar interesul său revine asupra spaţiului valon, pe care îl abordează din perspectiva complexă a literaturii, filologiei, dialectologiei, folclorului şi istoriei.

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

A. Doutrepont are un rol de seamă în iniţierea proiectului, rămas neterminat, al unui *Dictionnaire général de la langue wallonne* şi militează pentru înfiinţarea unui muzeu etnografic. De asemenea, i se datorează introducerea cursurilor de dialectologie şi de istorie valonă la Universitatea din Liège. Ca o încununare a activităţii sale, este ales membru al academiei belgiene (*Académie royale de langue et de littérature françaises*) în 1920, devenind şi preşedinte al acesteia între 1927 şi 1928.

Pe Georges Doutrepont, cu un spirit enciclopedic mai pronunţat decât al fratelui său, îl preocupă mai ales literatura franceză, istoria literaturilor romanice şi, în consecinţă, filologia romanică, dar şi gramatica istorică a limbii franceze. Totuşi, primele preocupări sunt legate de cercetarea dialectală. Stau mărturie lucrarea *Tableau et théorie de la conjugaison dans le wallon liégeois*, din 1891, şi colaborarea sa cu Jean Haust în studiul unor graiuri valone din provincia natală. Prin teza de doctorat, intitulată *Étude linguistique sur Jacques de Hemricourt et son époque* şi publicată în 1892, lingvistul belgian îşi propune să reconstituie graiul din regiunea Liège-ului, din secolul al XIV-lea, iar, împreună cu Auguste Doutrepont, traduce volumele consacrate morfologiei şi sintaxei din monumentala *Grammatik der romanischen Sprachen*[2] a lui Wilhelm Meyer-Lübke. Lucrările sale capitale sunt legate de istoria literaturii: *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne* (1909) şi *Histoire de la littérature française en Belgique*, apărută în 1939.

O altă personalitate belgiană din aceeaşi epocă şi care merită toată atenţia este Jules Feller (1859-1940). Născut la Roubaix şi stabilit la Verviers, Jules-François Feller se formează la pepiniera savanţilor din Belgia romană care a fost École normale des humanités din Liège, ca profesor de filologie clasică şi de retorică. Înzestrat cu un spirit de observaţie ascuţit, Feller este interesat în egală măsură de tradiţiile populare şi de dialectele locale. Studiul său *Phonétique du gaumet et du wallon comparés*, din 1897, este mărturia acestui interes, care îl conduce, în urma demersului său atent, la observarea înrudirii celui dintâi cu dialectul loren.

La sfârşitul secolului al XIX-lea, o problemă care se punea în faţa tuturor celor interesaţi de studiul dialectelor era lipsa unui sistem unic de transcriere. Nu trebuie uitat că, în epocă, era în plină afirmare o literatură dialectală valonă. Şi scriitorii dialectali, şi cercetătorii limbii vorbite aveau mare nevoie de un sistem ortografic comun, absenţa unor reguli de notaţie coerentă şi adecvată constituind un impediment foarte important nu numai pentru ei, ci şi pentru străini. Meritul lui Feller este că a stabilit un ansamblu de reguli practice, pe care le-a dat publicităţii în 1900 sub titlul de *Essai d'orthographe wallonne* şi care sunt încă în vigoare, datorită simplităţii şi eficienţei lor. Sistemul a fost prezentat mai întâi, în 1899, în faţa deja importantei *Societé liégeoise de Littérature wallonne* (viitoarea *Societé de Littérature wallonne*, începând cu 1909, devenită, din 1946, *Societé de Langue et de Littérature wallonnes*). Ortografia lui Feller este un

[2] Apărută în 4 volume la Leipzig, între 1890 şi 1902.

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

compromis între fonetică şi etimologism, autorul respectând obişnuinţele grafice ale limbii franceze şi ţinând cont, în măsura posibilului, de originea cuvintelor. Ortografia valonă propusă de Feller avea o importanţă majoră şi pentru proiectul de dicţionar (*Dictionnaire général de la langue wallonne*), iniţiat, în 1903, de Auguste Doutrepont, Jean Haust şi Jules Feller, care vor publica, începând din 1906, un *Bulletin du Dictionnaire général de la langue wallonne*. Feller colaborează intens cu probleme de lexicologie valonă, cu etimologii şi notiţe privind sensurile şi formarea cuvintelor, cu studii de toponimie şi onomastică etc.

„Pour les romanistes du monde entier, qui dit dialectologie wallonne dit Jean Haust.", afirma André Goosse într-un articol[3] dedicat acestei mari personalităţi a lingvisticii belgiene. S-a născut într-o familie modestă, dar este un elev şi student strălucit, încât în 1889 este licenţiat în filologie clasică la aceeaşi prestigioasă École normale des humanités de pe lângă Universitatea din Liège.

În 1903, după ce *Societé liégeoise de Littérature wallonne* îl desemnează, alături de A. Doutrepont şi de J. Feller, toţi cu preocupări dialectale, să redacteze monumentalul *Dictionnaire général de la Langue wallonne*, cei trei reuşesc să completeze, singuri sau cu ajutorul colaboratorilor, peste 300 000 de fişe. Proiectul va fi abandonat în 1927, când J. Haust se retrage din cauza disensiunilor legate de metodele de anchetă, el fiind adeptul geografiei lingvistice şi al noilor metode ale lui Gilliéron, vechii săi colaboratori rămânând oarecum anacronici din acest punct de vedere.

Profesor de latină timp 30 de ani la Athénée de Liège, el începe activitatea sa de lingvist prin publicarea unui studiu despre fonetica şi morfologia graiurilor din nordul şi sud-estul provinciei[4]. A inaugurat, astfel, cercetarea directă a faptelor dialectale prin anchetă pe teren, căreia îi va rămâne fidel toată viaţa. În 1913, el contribuie la crearea unui muzeu al vieţii tradiţionale din Belgia romană (*Musée de la Vie wallonne*), al cărui corespondent la noi este Muzeul satului înfiinţat de D. Gusti. În 1920, la cererea lui Jules Destrée[5], a creat la Universitatea din Liège primul curs de studii filologice ale dialectelor valone, unde va fi numit profesor în 1932, la 64 de ani. Face parte, încă de la înfiinţarea lor, din *Commission royale de toponymie et dialectologie* (1926) şi din *Commission communale de l'histoire de l'ancien pays de Liège* (1929).

În 1921, începe lucrul la opera sa capitală, un atlas lingvistic al Valoniei în douăzeci de volume, având ca model *Atlas linguistique de la France* (ALF) al lui J. Gilliéron şi E. Edmont, publicat între 1902 şi 1910 şi cuprinzând 23 de puncte de anchetă din Belgia romană. Ideea atlasului

---

[3] A. Goosse, *L'Atlas linguistique de la Wallonnie*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", tome 35, fasc. 1, 1957, p. 176.

[4] *Les Parlers du nord et du sud-est de la province de Liège*, în *Mélanges wallons offerts à Maurice Wilmotte*, Liège, 1920.

[5] Om politic de seamă, care, prin celebra sa *Lettre au Roi* din 1912, contribuie substanţial la conturarea identităţii valone.

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

valon plutea în aer încă din 1905, dar numai după ce Haust se implică, acesta prinde contur. El începe anchetele pe teren în 1924 şi reuşeşte să publice câteva hărţi, dar moartea sa în 1946 îl împiedică să ducă la bun sfârşit această operă. De altfel, munca la atlas continuă, iar în 1953 este publicat primul volum din *Atlas linguistique de la Wallonnie* (ALW), sub redacţia lui Louis Remacle. Tot postum, din păcate, va apărea, în 1948, *Dictionnaire français-liégeois*, anunţat de un *Dictionnaire liégeois* (Vaillant-Carmanne, Liège, 1929-1933), ca parte a unui proiect mai vast al lui Haust, intitulat *Dictionnaire générale des patois romans de Belgique*, început în 1927.

Pentru realizarea ALW, J. Haust elaborează un chestionar de 2100 de întrebări, adică aproximativ 4200 de cuvinte şi forme, folosit ca bază în anchetele sale. Acesta este mai bogat decât cel conceput de Gilliéron (iniţial 1400 de întrebări, 1960, în final) pentru ALF şi decât al lui A. Dauzat (960 de întrebări, 1178 de forme), destinat anchetelor pentru *Nouveau atlas linguistique de la France par régions*, dar mai redus decât cel realizat de S. Puşcariu, S. Pop şi E. Petrovici pentru *Atlasul lingvistic român* (ALR) (2160 de întrebări, pentru ALR I, respectiv 4800, pentru ALR II) şi de Ugo Pelis pentru *Atlante linguistico italiano* (ALI) (7500 de întrebări). Chestionarul lui Haust cuprinde, de fapt, trei categorii de elemente: traduceri ale câte unui cuvânt, traduceri ale unui enunţ sau sintagme (cele mai numeroase) şi enumerări (lunile anului, zilele săptămânii, părţile roţii, etc.). Reţeaua dialectală, destul de aglomerată, dar echilibrată, de peste 400 de puncte (din peste 1700 de localităţi ale Belgiei romane) cum era gândită iniţial[6], cuprindea de la oraşe de peste 20000 de locuitori (Liège, Namur, Verviers, Mons, Tournai) până la sate de sub 200[7]. Din acestea, Haust a anchetat în totalitate 210 localităţi şi, parţial, 200, completând personal 45 de chestionare, majoritatea în provincia Luxembourg. Pentru multe localităţi, a apelat la colaboratori ai săi şi chiar la intelectuali de încredere. Scopul său fundamental a fost înregistrarea cât mai multor elemente lexicale valone, şi nu identificarea minuţioasă a nuanţelor fonetice[8]. Cum era firesc în epoca în care cercetarea sociologică şi etnologică începeau să se dezvolte, Haust nu se mulţumeşte numai cu informaţiile cerute de chestionar, ci culege şi numeroase note folclorice, toponime, informaţii de toate genurile, cuvinte, obiecte valoroase pentru Musée de la Vie wallonne.

Secolul al XX-lea, în ansamblul său, înseamnă pentru lingvistica belgiană de limbă franceză, pe de o parte, continuarea direcţiilor fundamentale din secolul anterior şi, pe de altă parte, consolidarea locului pe care aceasta îl ocupă în plan universal. Este secolul „gramaticienilor" şi lexicografilor precum Maurice Grevisse, André Goose, Marc Wilmet, Joseph Hanse, dar şi al filologilor şi dialectologilor ca Elisée Legros, Louis

[6] Ulterior, Haust a propus un număr mai mic de puncte de anchetă, între 200 şi 300.
[7] Pentru ALR, au fost alese ca puncte de anchetă localităţi sub 700 de locuitori. V. Sever Pop, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, Louvain-Gembloux, /1950/, p. 720.
[8] V. A. Goosse, *art. cit.*, pp. 183-184.

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)

Remacle, Jean Lechanteur, Marie-Guy Boutière, Jean-Marie Pierret, care continuă, la un nivel superior, opera lui Haust. Cu toţii trudesc, de fapt, pe întinsul ogor al romanisticii, iar activitatea lor ştiinţifică merită să fie descrisă pe larg cu alt prilej.

Bibliografie

*** *Atlas linguistique de la Wallonie*. Tableau géographique des parlers de la Belgique romane d'apès l'enquête de Jean Haust et des enquêtes complémentaires, Tome I. *Introduction générale*. *Aspects phonétiques* par Louis Remacle, 1953, Liège: Imprimerie H. Vaillant-Carmanne.

BACH, Kathryn F., PRICE, Glanville, 1977, *Romance Linguistics and the Romance Languages: A Bibliography of Bibliographies*, London: Grant and Cutler Ltd..

GLESSGEN, Martin-Dietrich, 2014, *Lingvistică romanică. Domenii şi metode în lingvistica franceză şi romanică*, Cuvînt înainte şi traducere de Al. Gafton, Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

GOOSSE, A., *L'Atlas linguistique de la Wallonnie*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", tome 35, fasc. 1, 1957, p. 176.

JODOGNE, Omer, *Bibliographie dialectologique belgo-romane*, în „Dialectes Belgo-Romanes", I (1937) – VIII (1950-1).

*** *La philologie wallonne*, în „Bulletin de la Commission Royale de Toponomie et Dialectologie", I/1927 ş.u., Bruxelles, şi în DBR, X/1953 ş.u., Bruxelles.

*** *Mélanges de linguistique romane offerts à M. Jean Haust à l'occasion de son admission à l'éméritat*, 1939, Liège: H. Vaillant-Carmanne.

MERCIER, Jaques, 2003, *Les maîtres de la langue française en Belgique*, Tournai: La Renaissance du Livre.

POP, Sever, 1950, *La dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, Louvain-Gembloux.

Periodice:

„Bulletin de la Commission Royale de Toponomie et Dialectologie", Bruxelles, 1930 ş.u.

„Les Dialectes Belgo-Romanes" (DBR), Bruxelles, 1937 ş.u.

„Revue belge de philologie et d'histoire", Bruxelles, 1922 ş.u.

Sitografie :

http://www.arllfb.be/composition/membres/doutrepontauguste.html, martie 2016

http://www.arllfb.be/composition/membres/wilmotte.html#top, mai 2016

http://www.persee.fr/collection/rbph, mai 2016

https://books.google.ro/books?id=2L9bAAAAQAAJ&pg=PA116&lpg=PA116&dq=Qui+a+ete+A.F.+Poyartmartie 2016

https://wa.wikipedia.org/wiki/Motî_Cambresier, aprilie 2016.

BDD-A24367 © 2016 Ovidius University Press

Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 18:52:56 UTC)